

KİTAP TANITIM, ELEŞTİRİ VE DEĞERLENDİRME

TÜRK SOSYOLOJİSİNDE ÜÇ BİLİM İNSANI: CAHİT TANYOL-MÜBECCEL B. KIRAY-ŞERİF MARDİN

Çağlayan Kovanlıkaya¹ ve Erkan Çav²

26-27 Kasım 2007 tarihinde, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü'nün organizasyonu ile gerçekleşen “Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol-Mübeccel B. Kiray-Şerif Mardin” başlıklı Sempozyumun konuşma metinlerinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş metinlerini içeren kitap, 2010 yılında Bağlam yayınlarından çıkmıştır. Türkiye’deki karşılaştırmalı sosyoloji çalışmaları için önemli ve öncü bir program olan sempozyumun metinleri, üç sosyal bilimcinin birlikte düşünülmesi ve Türkiye’deki sosyoloji çalışmalarının bütünsel bir perspektifle ele alınması, incelenmesi ve anlamlandırılmasını sağlayan önemli bir çalışmadır. Kitabın sunuş kısmını, güncelliğini koruması sebebiyle aynen aktarıyoruz.

Türkiye’deki düşünce hayatının konuları, tartışmaları, boyutları; yansıdıkları söylem ve pratiklerle birlikte Türkiye’deki sosyoloji çalışmalarından izlenebilir. Bu düşünce temelinde, bu sempozyumu düzenlerken şu soruları somutlaştırarak hareket ettik: “Neden böyle bir sempozyum?” ve “Türk sosyolojisinde neden bu üç bilim insanı?”. Türk

¹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

² Maltepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Bölümü.

sosyolojisine, tarihsel süreçte sosyolojik tartışmaların gelişimine ve Batı sosyolojisi karşısında yerli bir sosyoloji oluşturma çabasına bakmamız, cevabı bulmamızda yardımcı olur.

Türkiye'ye sosyolojinin giriş, kullanım ve tartışılma nedenleriyle, Batı'da sosyolojiden söz edilmeye başlanması arasında hem koşulların çözümlenme amacı, hem de zamansal açıdan benzerlikler vardır. Türkiye'de de Batı'da da sosyoloji ana amaç olarak, toplumsal anlaşmazlıklara çözüm getirmek üzerinde yoğunlaşır. Bu noktada, Türk sosyolojisinin tarihsel sürecinin yazımında zorluklar olduğu görülür. Kimilerine göre sosyolojik tartışmalar, Osmanlı'nın çöküş döneminde birçok yazar, entelektüel ve düşün insanının toplumsal sorunlar üzerine geliştirdikleri analizlerinden başlarken, kimilerine göre ise sosyolojinin "kurumsallaşması", yani akademiye girmesiyle başladığı üzerinden bir tarihsel yazım anlayışı öne çıkar. Bu ikili değerlendirmede sosyolojinin bilim olarak algılanması üzerinden bir tartışma yapılırsa, Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşması sürecine bakmak, doğru bir yaklaşım olabilir.

Türkiye'de sosyolojinin kurumsallaşması tartışmaları; Ziya Gökalp'ın 1911 yılında, Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti çerçevesinde başlayıp, 1914/1915 yılında Darülfünun'da (İstanbul Üniversitesi) devam eden sosyoloji dersleri vermesiyle başlatılır. Böylece sosyoloji geleneğinin temelleri atılmış olur. Bu, günümüze kadar süregelen ekolleşmeyi belirler. Bugün birçok üniversitede bulunan sosyoloji bölümlerinde, Cumhuriyet tarihinde ayrışacak, dönüşecek ve yayılacak farklı ekollerin temsilcilerini görmek olanaklıdır. 1940'lı yıllara gelinceye kadar Türkiye'de tek yönlü, teori temelli siyasa içeren tarihsel bakışın etkin olduğu sosyolojik yaklaşımın egemenliğinden söz ederken, daha sonra bu bakışın yerini iki farklı sosyolojik yönetime bıraktığını

söyleyebiliriz. 1940'lı yıllarda, bir tarafta Comte-Durkheim etkisinin görüldüğü Fransız sosyolojisi ile Weberyen etkiyle Alman sosyolojisinin temsilcilerini barındıran İstanbul geleneği, diğer tarafta Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi bünyesinde oluşan ve Amerikan sosyolojisi etkisinde alan araştırmasına dayalı, ampirik bir sosyoloji geleneği oluşur. Bu iki geleneği yerleştiren düşün insanları -ki bunlar; İstanbul'da Ziya Gökalp, Hilmi Ziya Ülken, Z. Fahri Fındıkoğlu, N. Şazi Kösemihal, Ankara'da Niyazi Berkes, Behice Boran, Mediha Berkes gibi sosyologları sayabiliriz- sadece Batı sosyolojisinin temsilcileri olmayıp, aynı zamanda “yerli bir sosyoloji” oluşturma amacını güderler.

Sempozyumdaki temel sorunsalımız yerli bir sosyoloji oluşturma çabasında olan bilim insanlarının devamcılarıyla, bu oluşuma katkılarını tartışmaktır. Bu nedenle İstanbul ve Ankara gelenekleri ile yorum sosyolojisini temsil eden, her biri Türk sosyolojisinin gelişimine tanıklık etmiş, akademik alanın içinde bulunmuş, çalışmalarıyla bu oluşumlara yön vermiş; Cahit Tanyol, Mübeccel Belik Kıray ve Şerif Mardin'i farklılıklarıyla buluşturmaktır. Bu çerçevede sempozyumdaki amacımız; “Hocalarımızın ve öğrencileri hocalarımızın katılımıyla, hem Türk sosyolojisinin günümüze uzanan sürecinde farklı gelenekleri temsil eden, birikimleri ve deneyimleri ile gelecek kuşaklara örnek olan üç bilim insanını bir arada değerlendirmek, düşünce dünyalarına bir giriş yapmak, kalıcı ve belgesel niteliğinde bir düşünce iklimine ulaşmak” olarak biçimlenir. Ancak sempozyum hazırlık sürecinde kendisinin değerli katkısını beklediğimiz Mübeccel Belik Kıray'ı kaybettik. Bu nedenle sempozyumda, Kıray'ın konuşmasının olacağı ve görüşlerinin tartışılacağı oturumu, vefatı sebebiyle öğrencileri, çalışma arkadaşları ve yakın dostları olmuş hocalarımızla onun anısına düzenledik.

Sempozyum metinleri, Türk sosyolojisinin tarihsel karşılığını veren bu üç bilim insanının çalışmalarını tanımak, fikirlerini ele almak ve karşılaştırmak fırsatını sunmasıyla, hem bizler, hem de sosyologlar için önemli olduğundan, sempozyumun kitaplaştırılarak paylaşılmasının Türk sosyal bilimi ve düşüncesi için önemli bir bellek yazımı ve kaydı olduğunu düşünüyoruz. Birlikte düşünme ve karşılıklı yüz yüze ilişki ile yapılan entelektüel edimin yoğunluğunu burada bir kez daha gördüğümüz bu çalışmanın en önemli katkısı; üç farklı düşünme ve bilim yapma alanını sosyoloji bağlamında birleştiren sosyologların hayatlarına, eserlerine ve düşünce yapılarına paralel incelemelere, farklı ve karşılaştırmalı düşünme olanağını sağlamasıdır. Bu farkındalık alanı, Türkiye’deki sosyolojinin köklerinden geleceğe aktarım yollarını izleyebilmek, uzanımlarını görebilmek ve bunları ilişkilendirebilmek yeteneği sağlar.

İlk oturum, farklı yaklaşımlar ve düşüncel ilişkilerle temelde Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin’in fikirlerinin devamçılarından, ortaya attığı görüşlerle her dönem akademi ve akademi dışı dünyada dikkat çeken Cahit Tanyol Hocamız için düzenlendi. Kendisini, konuşması yanı sıra, öğrencileri ve düşüncelerini çalışma konusu yapan araştırmacılarla tekrar tanıma olanağı bulduk. “Tarihe Sosyoloji ile Bakmak” sunumuyla, Tanyol’u, tarihe sosyolojiyle bakışında uyguladığı sosyoloji yaklaşımıyla ele alan Sabahattin Güllülü, Doğu-Batı ayrımı, devlet ve sosyalizm kavramlarını, hocanın etkin olduğu yılların atmosferiyle birlikte değerlendir. Güllülü, Tanyol’un genç sosyologlara tarihten yararlanmalarını, kendi tarihlerini bilmelerini önerdiğinin altını çizer. “Babam ve Hocam” sunumuyla önce baba ve sonrasında hoca olarak Cahit Tanyol’u ele alan Tuğrul Tanyol, aynı ilişkinin bazı yönlerini kendi oğlu üzerinden paralelleştirerek “sosyolog olmak” üzerine, iki baba ve iki oğul etkileşimi dolayısıyla, farklı bir yaklaşım sunAR-maktadır. Cahit Tanyol’un birçok çevre tarafından eleştirilmesine neden olan

aforizmalarından örnekler verirken, sempozyuma ismini veren üç sosyoloğun “sosyal düşünür” olduğunu özellikle belirtir. “Cahit Tanyol’un Düşünce Dünyası ve Türk Sosyolojisindeki Yeri” başlıklı sunumuyla Tanyol’un uzun yaşamını farklı yönlerinden, aynı zaman ve mekâna bağlı süreçler içinden tanımlayan, kişisel ve yazın hayatını aktaran Erkan Çav, Tanyol’u ve temsil ettiği sosyoloji anlayışını, Türk sosyolojisi içindeki yerine vurgu yaparak tanımlar, ilişkilendirir ve eleştirilerini sunar. Cahit Tanyol’un, üzerine konuşulanları somutlaştırır konuşması, teorik ve pratik düşüncesinin özünü veren saptamalarla biçimlenir. Tanyol konuşmasında, Osmanlı devletinin son aşamaları ve çöküntü döneminin, Türkiye Cumhuriyeti’ne aktarılacak sorulan “Devleti nasıl kurtarabiliriz?” sorusuna cevap aramakla geçtiğinin altını çizer, bu yaklaşımlar üzerinden Doğu-Batı tartışmasına değinir.

Türkiye’deki Ankara geleneğinin devamcılarında ve uygulayıcılarından Mübeccel Belik Kıray’ın anısına düzenlenen ikinci oturumda, Bahattin Akşit, Kıray’ın ODTÜ’de oluşturduğu “araştırmaya dayalı sosyoloji”, “yeni toplumun kendi bilgisini üretmeye dayalı sosyoloji”nin bir “yaklaşım”, “paradigma” veya bir “araştırma programı” olarak oluşma serüvenine değinir. “Sosyolojik Araştırma Programı” merkezinde Kıray’ın sosyolojik ve zihinsel ediminin uygulamasını tanımlarken, bireysel tecrübesini aktarır. Bu aktarım aynı zamanda Kıray’ın ODTÜ’lü yıllarına ayrıntılı bir mercek tutar. 1980’lerin dünyası içinde Hoca ile bir araya gelen Ayhan Aktar, Hoca’nın vasıflarını bütün olarak görmemizi sağlayan konuşmasında, anekdotlarıyla Kıray’ın ve dönemin inceliklerini düşünce ve eylem ilişkisi içinde verir. Anlatılarında Kıray’ın öğretme, anlatma ve insanları bilgilendirerek, onların dünyasını değiştirme konusundaki azmini ve coşkusunu gösterir. H. Ünal Nalbantoğlu, eleştirel bakış süzgeciyle kavramsal açılımlar üzerinden Kıray’ın düşünsel edimini ve kişiliğini açıklar. M. Kıray’ın

“çoşkunhayret” deneyimini bizzat yaşadığını ve öğrencilerine de aktardığını söyler. Hoca'nın genellikle teorik saplantılara karşı aşırı yargı yüklü bir mesafesi, salt teori yapmayı sevimsiz bulan bir tutumu olduğundan yola çıkarak onun teoriyi yadsımadığını, ama “görgül olan” a öncelik verdiğini belirtir. Nalbantoğlu, Kıray'ın “ustanın yaratıcı uykusuzluğu” denen şeyi yaşadığını vurgular. Hatice Kurtuluş konuşmasında, M. Kıray'ın Türk sosyolojisindeki yerini iki eksenle ortaya koyar. Birincisi, Kıray'ın benimsediği bilimsel ve metodolojik yaklaşımlar ve bunlara bağlı olarak ürettiği eserlerle modern bir bilim olan sosyolojiye yaptığı katkı; ikincisi, Kıray'ın sosyolojik tutumunun yarattığı geç sanayileşen-modernleşen ülkelerdeki tarihsel-mekânsal özgünlükleri sosyolojik analize katan “sosyoloji geleneğini” tartışmaktır. Böylece Kurtuluş, bilim yapma yöntemlerinin ayrışımı ve kesişimi içinden Kıray'ın metodolojisini “yöntem epistemesi” bağlamında konumlandırır. Akşit, Nalbantoğlu ve Tüzün'ün 1982 tarihli yazıları ile Aktar'ın Kıray'ın vefatı sebebiyle yazdığı yazıyı da Hoca'yı farklı yönleriyle ortaya koyduğu ve sempozyum konuşmalarında göndermeler yapıldığı için bu kitaba aldık.

Üçüncü oturum, ilk çalışmalarından itibaren Türkiye'deki düşüncenin geleneksel ve güncel tartışmalarına katkıda ve etkide bulunmuş olan Şerif Mardin Hoca'mızın konuşmasıyla başlar. Hoca'nın konuşmasından sonra katılımcılar söz alır. Hoca'nın “ethos”unu yakından gördüğü eğitiminin ilk yıllarından itibaren Mardin'i hoca ve insan olarak incelikli tanımlayan H. Ünal Nalbantoğlu, Mardin'in düşüncesinin tüm uzantılarına ilişkilendirdiği “sivil toplum” ve bireylerin yaratıcılığını olumlu/olumsuz belirginleştirmede kullanılan “daimon” kavramları üzerinde durur. Bu kavramları güçlü bakış açısı, karşıt düşünceleri ile hem tanımlar hem de daha anlaşılır ve tartışılır bir yörüngeye oturtur. Hoca-öğrenci ilişkisinin bir sonucu olan “borçlu olma” durumu üzerinden konuşmasına başlayan Ali Akay, Mardin'in oryantalizm tuzağına, yani

Doğu-Batı epistemelerinin ve söylemlerinin kopuşları üzerine değil, farklılığın üzerinden karşılıklı bakışla yoğunlaşan bir düşünme ve yorum alanı açtığına vurgular. Mardin'in "Necip Fazıl Kısakürek ve Nakşibendilik" üzerine makalesi ile "Said-i Nursi" üzerine yaptığı çalışmasını ele alarak Hoca'nın epistemolojik ve ontolojik kopuş meselesine bakışını inceler. Şerif Mardin'in, kendi düşünme biçimi üzerine yaptığı etkiyi temellendirerek konuşmasını belirleyen Fuat Keyman, Mardin'in "paradigma kurucu" düşüncesinin bağlamı içinden, bugünün Türkiye'sine farklı bir bakış açısı getir. Son yıllarda tartışılan "akültüralist" ve "kültüralist" modernite kuramlarından yola çıkarak, Mardin'in modernite tartışmasını çok daha önce başlatmış olduğunun ve "Türk modernleşmesi"ni kültüralist kuram içinde çözümlediğinin altını çizer. Buradan hareketle Türkiye'de yaşanan modernleşmenin kodlarını Mardin'in belirlenimleri üzerinden hareket ederek çözümlene yollarına dair saptamalar yapar. Mardin'in "sivil toplum" kavramını, sosyoloji düşüncesinde "metodolojik ve taktik" bir kavram olarak ele aldığını belirten Yılmaz Yıldırım, Anthony Giddens'in düşüncesinden aldığı altkültüralist ve kültüralist modernite tanımları üzerinden "yapılaşma" odağında Osmanlı'dan günümüze "sosyal zembereği" çözümlenmeye karşılaştırmalı bir boyut açar. Şerif Mardin konuşmasının başında, Avrupa sosyal, toplumsal, kültürel, ekonomik ve yönetim merkezine yerleşen ve arkaplanını belirleyen "anlaşma" üzerinden zihniyet çözümlenmesi yapar. Avrupa ile yapılması zorunlu "mukayese" ilişkisinden bakarak, dışta kalan oryantalist kanala düşmeden, konuşmasını "hürriyetin" anlamsal boyutları yoluyla Aydınlanma üzerinden günümüze bağlarken, Türkiye'de düşünme biçiminin Batı'yı algılamasına ve aktartmasına ilişkin saptamalarını ortaya koyar. Verimli ve kapsamlı geçen Mardin oturumu sonrasındaki tartışma bölümünde, Mardin'in konuşmasında vurguladığı "Ben sosyolog değilim" sözü ile başlayan tartışmanın, yaratıcılık ve Nietzscheyen düşünmeye

yönelmesi, oradan Türkiye’deki siyasi atmosferin ve son yıllardaki dönüşümünün eleştirisinin yapılması, genel tartışmalara zenginlik kattı.

“Türk Sosyolojisinde Yönelişler ve Tartışmalar” başlıklı son oturumda; Korkut Tuna, Türk-Türkiye sosyolojisi tanımı içinden Türkiye’deki sosyolojinin uzantılarını, ilişkilerini, günümüzde yoğunlaştığı alanları ele alır. Ali Akay konuşmasına, felsefe ve sanat bağlamında biçimlenen yaklaşımları ile farklı sosyoloji teorileri içinden Geo-Sosyoloji kavramsallaştırmasına ulaşır. Aynur İlyasoğlu “Türkiye Sosyolojisi” vurgusuna ve Kıray’ın Ereğli araştırmasının ikinci kez yapılmasına, ancak yayınlanmamasına yönelik görüşlerini açıklar. Nilgün Çelebi, Cumhuriyet dönemi içerisinden, Türkiye’deki sosyolojinin kökenlerini ve tarihini “biyografik düşünme ve eleştiri” merkezli olarak farklı bir kaynakça değerlendirmesiyle sunar. Sempozyumun kapanış bölümü olarak tasarlanan “interaktif tartışma”, sosyoloji konu ve yaklaşımlarına ilişkin farklı görüş ve değerlendirmelerle son bulur.